

Posudek oponenta diplomové práce

Adéla Šebestová

Podpora autonomie klientů v domovech pro seniory

Předložená práce má z velké části charakter mozaiky odvolávek, citátů a vyjádření různých názorů autorky, z níž se vytrácí logická návaznost, resp. převzaté střípky jsou prostě „uvedeny“, aniž jsou dále jakkoliv zpracovány (např. čtyři dimenze autonomie převzaté z literatury na str. 26, přičemž bezprostředně následuje další čtyřčtené dělení autonomie, aniž je obojí uvedeno v nějaký vztah či zpracováno do nějakého vlastního systematického rozvrhu. Místy práce přechází téměř v heslovité výpisy z literatury (např. kap. 4.1). Celkově práci chybí logická struktura ve smyslu nějakého pohybu od východisek k závěrům – jde spíše o kompilát různých z literatury převzatých názorů a poznatků souvisejících s tématem, prokládaných tezemi autorky, které jsou sice povrchním způsobem utříděny, ale netvoří žádný logicky vnitřně provázaný celek. V práci podle mého názoru chybí schopnost nadhledu, zobecnění, rozlišení obecných principů a jejich aplikace na konkrétní příklady. Obecné a filosoficky zásadní teze autorka trpí porůznu bez argumentů a bez kontextu, své základní pojmy nedokáže na obecné rovině srozumitelně definovat. Kdykoliv zabrousí do „teoretičtější“ či „filosofičtější“ oblasti, jeví se její teze naivní a nepoučené.

Tyto jednotlivé body nyní rozvedu.

Hlavní problém práce spatřuji v neochotě autorky definovat význam klíčového termínu „autonomie“, což vede k tomu, že jej používá střídavě v různých smyslech. Autorka tento přístup obhajuje tvrzením, že definice autonomie je obtížná a že různí autoři ji chápou různě. Ale tuto obhajobu nelze přijmout.

Pokud jde o různost výkladů pojmu u různých autorů, to by nemělo bránit tomu, aby autorka čtenáři sdělila, v jakém smyslu bude tento termín používat ona sama – jde o ideální příležitost pro autorku, prokázat svoji odbornou způsobilost tím, že různé definice porovná co do shod a rozdílů, zhodnotí jejich přednosti a zápory a na základě provedené analýzy navrhne definici vlastní, vhodnou pro její účely. Na tento elementární úkon zpracování zdrojů však autorka pod banální záminkou rezignovala.

Pokud se pak argumentuje „obtížností definice“, je třeba si položit otázku, o jaký druh definice se jedná: zda o definici reálnou, nebo o nominální. Cílem reálné definice je vystihnout podstatu definované věci: zde by tedy bylo na místě z komplexní povahy věci vyvozovat obtížnost jejího definování. Naproti tomu nominální definice slouží čistě k tomu, abychom udali význam nějakého termínu – tj. abychom vymezili, o čem vlastně mluvíme, pokud tento termín používáme. Ke stanovení nominální definice nemusíme dopodrobna znát vnitřní povahu definované věci – stačí vědět, co máme na mysli. Teprve když budeme přesně vědět, o čem mluvíme (tj. budeme mít stanovenou nominální definici, alespoň implicitně), můžeme efektivně zkoumat vnitřní povahu takto vymezeného předmětu (hledat co nejvýstižnější definici reálnou).

Definice termínů, které se očekávají v úvodu odborné práce, tedy nejsou definice reálné – takové definice bývají výsledkem, nikoliv východiskem vědecké práce. Nepostradatelné jsou však (alespoň implicitní) definice nominální, které zaručí, že termíny jsou používány v nějakém pevném a neměnném smyslu. Pokud má někdo potíže takovou definici podat, je to známkou toho, že vlastně přesně neví, o čem chce psát.

A právě to se přihodilo autorce této práce: Výmluvami na obtížnost definování pojmu autonomie zakrývá skutečnost, že vůbec nemá ujasněno, co tímto termínem označuje a co už ne. Výsledkem je, že jej používá střídavě v naprosto odlišných významech – tj. tak říkajíc, chvíli o koze, chvíli o voze. (Je to podobné, jako kdyby někdo napsal práci o kohoutech, přičemž by slovem „kohout“ mínil střídavě samečka kura domácího a ventil – a omlouval tuto ekvivokaci tím, že „každý má na kohouty jiné názory“.)

Jedna věc je Kantův pojem autonomie. Ten je vysoce technický a specializovaný, pevně svázaný se specificky kantovským pojetím povahy rozumu a vůle a jejich vzájemného vztahu (sám Kant tvrdí, celkem oprávněně, že pouze a jedině jeho vlastní etika uznává existenci autonomie, všechny ostatní etiky byly doposud „heteronomní“). Tento Kantův pojem znamená apriorní *schopnost rozumu dávat sám sobě mravní zákon*. Kantovskou autonomii tedy člověk nemůže získat nebo ztratit či omezit – autonomní je každý člověk nutně, protože každý člověk je nutně racionální bytostí. Pokud se autorka v této práci jedná o *podporu* autonomie, je pro ni Kantův pojem autonomie zcela irelevantní, neboť kantovská autonomie nemůže být podpořena (ani umenšena).

Autonomie, kterou má autorka patrně na mysli, je autonomie ve smyslu vnější svobody: tj. schopnosti realizovat vlastní záměry bez omezení vnějšími podmínkami (prostředím, společností, sociálními institucemi atd.). Případně se v některých pasážích zdá, že nejde ani tak o reálnou vnější svobodu, jako spíše o pocit či vnímání seniora, že takovou svobodu má (a to u různých seniorů na základě různých reálných podmínek) – i tyto dva pojmy volají po rozlišení a vyvození důsledků, namísto neustálého opakování, jak každý všechno vidí a definuje jinak. Každopádně pouze o autonomii v jednom z těchto dvou smyslů lze říci, že náleží člověku nahodile, může v čase růst, zmenšovat se nebo i zcela zaniknout (pokud je člověk zotročen, nebo např. odkázán na přístroje apod.). Tento pojem (resp. pojmy) nemá prakticky nic společného s pojmem Kantovým, a jak je patrné, na jeho definici ani není nic obzvláště obtížného. Pouze tento pojem je tudíž relevantní pro otázky spojené se sociální prací, kdežto fragmentární výklad o Kantovi se v práci jeví jako matoucí a věcně nesouvisející přílepek, který ji snad má dodat punc teoretické odbornosti a filosofického založení, efekt je však přesně opačný.

O jakési dílčí objasnění pojmu autonomie se autorka přece pokouší na str. 27, kdy prohlásí, že „autoři odlišují autonomii od pojmu nezávislost a soběstačnost.“ Vzápětí si však odporuje, když autonomii spolu se Sýkorovou ztotožní s nezávislostí, a pro pojem soběstačnosti uvede definici prakticky totožnou s předchozí definicí nezávislosti. A následně se opět proti ztotožnění soběstačnosti a autonomie vymezí, a to na základě toho, že závislost nevylučuje autonomii – aniž je však jasné, v čem je tedy rozdíl, a proč místo o slučitelnosti nesoběstačnosti s autonomií mluví o slučitelnosti závislosti s autonomií. V tomto bodě dosáhl zmatek vrcholu a čtenář opravdu netuší, jak má vzájemný vztah tří zmíněných pojmů vlastně chápat.

Autorka tedy není schopna jasně vysvětlit základní pojmy, kterých užívá – přičemž se ovšem zdá, že jde o bod, který je pro ni: chce totiž, jak se zdá, hájit tezi, že senior může být autonomní, i když není soběstačný. Protože však nedokázala definovat, co pojmem autonomie (na rozdíl od soběstačnosti) přesně míní, bohužel nevíme, co tato teze vlastně znamená.

Podobný problém jako s pojmem autonomie je s pojmem svobody. Autorka opět konfunduje dva různé pojmy, totiž pojem tzv. vnitřní svobody neboli svobody vůle, o kterém hovoří např. Kant, a pojem svobody ve smyslu schopnosti realizovat naše záměry navenek. Člověk ve vězení má svobodu vůle (vnitřní), nemá však svobodu vnější; a vnější, nikoliv vnitřní svoboda je to, co je narušeno paternalismem. Tedy opět „teoretické zakotvení“ v Kantovi pouze vnaší do výkladu konceptuální zmatek, místo aby posloužilo jako východisko. Navíc, zdá se, že není podstatný rozdíl mezi pojmem vnější svobody a autonomie v onom druhém smyslu (autorka vztah těchto dvou pojmů nijak nevyjasňuje ani v kapitole

přímo nazvané „svoboda a autonomie“). Používání dvou termínů pro prakticky tentýž pojem dále zvyšuje dojem zmatenosti.

V práci se mnohokrát objevuje alibistický argument podle obecného schématu „lidé jsou individuální, proto to má každý jinak a proto o tom nelze nic jednoznačného říci“ – obhajoba nedefinovatelnosti pojmu autonomie odvolávkou na různé definice v literatuře je pouze jeden příklad. Ovšem, jistěže lidé jsou různí – to je triviální fakt, který není třeba do nekonečna opakovat. To však neznamená, že není možné nalézt nějaké typické vzorce, převládající tendence, společné rysy atd., které by bylo možné popsat, klasifikovat, vyložit. Právě v tom – dokázat analyzovat, zobecnit, utřídit empirickou mnohotvárnost zkoumaného předmětu – by snad měl spočívat odborný výkon autorky, ne?

Práce obsahuje mnoho triviálních tvrzení (např.: „Pro každého seniora je proces stárnutí individuální záležitostí.“ „Senior potřebuje, aby v době jeho rekonvalescence bylo postaráno o jeho potřeby a byl tu někdo, kdo je ochoten asistovat při činnostech, které nezvládá sám.“ – to přece v takové situaci potřebuje každý, ne? „Zaprvé senior je schopný se postarat o sebe a svou domácnost sám. Zadruhé nebýt odkázán na druhé.“ – v čem je rozdíl mezi oběma body?).

Současně práce obsahuje mnoho silných hodnotových a normativních tezí, které však autorka trouse porůznu bez argumentů, nebo pouze s odkazem na literaturu. Například na str. 22–23 autorka v jediné větě, převzaté z *Úvodu do gerontologie*, sděluje jako fakt, jaký je smysl stáří: „Cílem stáří je dosažení vyrovnané úrovně znalostí, dovedností a morálních hodnot, které člověk potřebuje, aby byl schopen samostatně určit smysl a hodnotu života svého i svých bližních, aby se dokázal odpovědně rozhodovat, plánovat své životní cíle a rozvíjel svou osobnost.“ Cožpak si neuvědomuje, o jak zásadní otázce se zde vyjadřuje bez sebemenšího kontextu, argumentace, reflexe? Nehledě na to, že teze je bizarní i obsahově: není ve stáří poněkud pozdě na to, plánovat si životní cíle? Rovněž autorčiny opakované zmínky o „nalézání nového smyslu života“ jsou zvláštní: je snad smysl lidského života něco, co záleží na okolnostech? Nebo autorka předpokládá, že s příchodem stáří se člověku nutně jeho smysl života zhroutí, a tudíž musí hledat nový?

Podobně pochybných či filosoficky naivních tvrzení či předpokladů je v práci mnoho. Jeden další příklad: „Proč je pro člověka důležité naplnění právě nejvyššího stupně pyramidy potřeb? Pokud je saturovaná potřeba seberealizace a sebenaplnění, člověk zažívá stav, kdy si je vědom svého plného potenciálu, ale i něčeho, co přesahuje jeho samotného, a to potenciálu celého lidstva. Ono dosažení stavu sebenaplnění je ideálním stavem, kdy člověk porozumí tomu, kdo skutečně je.“ Autorka se zde opět zcela nekriticky a bez kontextu vyjadřuje s obecnou platností k základní filosofické otázce přirozenosti člověka a povahy „toho, co ho přesahuje“ – ale například já se cítím zcela seberealizován a sebenaplněn, ovšem žádné mystické vědomí týkající se „celého lidstva jakožto něčeho, co mě přesahuje“, rozhodně neprožívám...

Mám-li se vyjádřit k obsahové stránce práce jako celku, především mě zarazí, že autorka pohlíží na seniory v zásadě skrze optiku „potřeb“, opírajíc se o Maslowovu pyramidu. To je ovšem značně reduktivní a rovněž předpojatý přístup. Bylo by na místě vzít v úvahu i alternativní psychologické teorie, které svým vyzněním jdou zásadně proti Maslowovi – například Frankl dosti přesvědčivě ukazuje, že i v podmínkách hrubé deprivace maslowovských „základních“ potřeb není nutné rezignovat na vyšší hodnoty (které ovšem právě nelze redukovat na pouhé „potřeby“), a že dokonce i utrpení může dávat životu smysl (zatímco podle Maslowa platí, že dokud člověk intenzivně trpí, otázky smyslu života pro něj vůbec nevystávají). Autorka tuto Franklovu tezi sice (zjevně souhlasně) zmiňuje, ale zcela bez souvislosti s Maslowem, a v zásadě pouze jako jeden ze střípků, z nichž vytváří svoji „mozaiku“. Je tak zřejmé, že si neuvědomuje, že obě koncepce rolí „vyšších hodnot“ v lidském životě si dosti zásadně odporují (pro Maslowa jde o „nadstavbu“, pro Frankla o základní a klíčový rozměr lidského života).

Samotné pohlížení na duchovní rovinu lidského bytí prizmatem „potřeb“ se jeví jako hrubě reduktivní: např. do kostela člověk přece nechodí „uspokojovat své náboženské potřeby“, aby tak dosáhl psychické pohody, nýbrž uctívát Boha! Zdá se mi, že kdyby se autorce podařilo vymanit z této optiky, mohla by být vnímavější ke zdrženlivosti sociálních pracovníků (kterou kritizuje) pokud jde o jejich roli při „uspokojování B-potřeb“ seniorů. Možná, že u nich nejde o ignoranci vyšších rovin lidského bytí, pouze si lépe než autorka uvědomují, že na této rovině života ve skutečnosti o „uspokojování potřeb“ nejde, a tudíž se nachází podstatně mimo kompetenci sociální služby jako takové?

Je zřejmé, že autorce jde o to, neredukovat seniora na subjekt materiálních potřeb. Ovšem tím, že se všechny ostatní roviny lidského života redukuje rovněž na potřeby, se redukcionismu nevyhneme. Spíše by bylo třeba si uvědomit, že lidská aktivita zkrátka není vůbec redukovatelná na „uspokojování potřeb“.

Pokud jde o formálně-jazykovou stránku práce, často se objevují formulace nevhodné pro odborný styl, časté je také vyšínutí z vazby, přerůstající někdy až v nezvládnutí větné syntaxe, takže věta je nesrozumitelná (např. „Dle mého názoru však nejde o to se vymežit vůči tomu, zda jsou senioři nezávislí.“ – není jasný význam věty).

Nakonec jedna drobnost (ovšem ilustrující povrchnost práce se zdroji, příznačnou pro celou práci): Na str. 10 autorka cituje Sýkorovou: „Dilema mezi osobní autonomií a sociálními vazbami je obtížně řešitelné, neboť se jeví být obsažené v sobě navzájem a plně uspokojit jedno nezávisle na druhém zřejmě nelze,“ a následně vyvozuje: „dá se tedy předpokládat, že autonomie a sociální vazby nestojí proti sobě.“ Ale smysl citátu je přesně opačný: autonomie a sociální vazby *stojí* proti sobě, protože plné uspokojení jednoho vylučuje plné uspokojení druhého. Autorka měla spíše vysvětlit, proč se *navzdory* tomu, co tvrdí Sýkorová, domnívá, že zde rozpor není. Místo toho nemá problém Sýkorové tezi jednoduše položit vedle své vlastní teze opačné, tak jako vedle sebe bez reflexe klade radikálně odlišné názory autorů jako Maslow a Frankl.

Celkem vzato, práce dokládá autorčinu schopnost shromáždit materiál z literatury na určité praktické téma – otázku adekvátní péče o seniory – a jakýmsi uspořádaným způsobem jej spolu s vlastními názory předložit. Zároveň však také dokládá její neschopnost přistoupit k tématu kriticky z hlediska obecných kategorií a principů, vztáhnout ho smysluplně k etické teorii, vlastní názory zdůvodnit z obecných předpokladů atd. – zkrátka vyložit jej z hlediska nějakého promyšleného teoretického východiska. Pokud se o něco takového autorka vůbec pokouší (pasáže o Kantovi), je výsledek zcela neadekvátní (autorka prokazuje neznalost dané filosofické koncepce a konfunduje nesouvisející pojmy na základě víceznačného termínu).

Autorčina hlavní teze (že je třeba v péči o seniory dbát na maximální zachování jejich autonomie) je zjevná od počátku a práce nikterak nepřispívá k jejímu teoretickému zakotvení a ozřejmění (např. že by autorka nějak systematicky probrala argumenty pro a proti, analyzovala a zhodnotila jejich teoretická východiska a nakonec předložila vyargumentovaný vlastní postoj).

Z hlediska, které jsem kompetentní posoudit, tj. filosofického, je tudíž práce hluboce neuspokojivá. Schopnost smysluplné obecnější odborné reflexe konkrétních problémů sociální práce nedokládá – dokládá pravý opak.

Metodická pomůcka pro zpracování závěrečných kvalifikačních prací na Teologické fakultě (<http://www2.tf.jcu.cz/-mackerle/metodickapomucka/index.php>) pro stupeň hodnocení „dobře“ požaduje následující: „Diplomová práce však v každém případě musí splňovat tyto minimální požadavky: používá

obecnější kategorie, klasifikace, teoretické modely apod.; text nesmí mít pouze popisný nebo kompilační charakter, dílčí poznatky musí dokázat zobecnit.“ Striktně vzato by podle tohoto kritéria práce byla na hranici obhajitelnosti. Přesto však u vědomí své omezené kompetence v oboru práci doporučuji k obhájení a ze svého, patrně dílčího, pohledu navrhuji hodnocení *dobře*.

Lukáš Novák